

Andrejew, Adolf

Księgozbiór śląskiego lekarza doby Odrodzenia

Medycyna Nowożytna 2/2, 105-119

1996

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ŹRÓDŁA I MATERIAŁY

Adolf Andrejew

Jelenia Góra

KSIĘGOZBIÓR ŚLĄSKIEGO LEKARZA DOBY ODRODZENIA¹

Jedną z cech kultury humanistycznej, która kwitła w okresie renesansu było bibliofilstwo. Ośrodkami gromadzenia książek były często klasztory, głównie cysterskie, i kościoły parafialne. Zbieraczami książek bywały też osoby prywatne, wśród których nie brakowało przedstawicieli różnych zawodów, szczególnie patrycjatu², palestry, a nawet pewnych gałęzi rzemiosła³. Bibliofilami

¹ Celem doniesienia jest przedstawienie treści księgozbioru Kaspra Schwenckfeldta. Było to przedmiotem moich dłuższych studiów, części dysertacji doktorskiej, a także publikacji w „Rocznikach Bibliotecznych”. Zob. A. Andrejew, *Kaspar Schwenckfeldt i jego księgozbiór*, (w:) „Roczniki Biblioteczne”, R. XXXVI, 1992, z. 1–2, W swej dysertacji doktorskiej zatytułowanej *Kaspar Schwenckfeldt – lekarz, renesansowy badacz przyrody i bibliofil*, Opole 1994, poświęciłem jeden z rozdziałów pasji bibliofilskiej Schwenckfeldta. Nosi on tytuł: „Bibliofilskie zainteresowania Schwenckfeldta”.

² M.in. rajca wrocławski Józef Fürst był posiadaczem 150 książek. Ich wykaz opublikowała M. Burbianka „Sobótka” T. IV, 1949, s. 83–88.

³ Wśród śląskich prawników zbieraniem książek zajmowali się J. Rejman, A. Sartorius, J. Monavius, geografowie ślascy: M. Helwig (1516–1574), autor pierwszej mapy Śląska wydanej w 1561 roku i B. Siein, twórca pierwszego naukowego opisu Śląska; matematycy: M. Steinberg i Wittich oraz zgorzelecki matematyk i astronom B. Scultetus. Bibliofilami byli także członkowie niektórych branż rzemiosła: krawcy, kuśnierze, farbiarze, iglarze, nożownicy, kotlarze, brukarze, papiernicy (K. Maleczyńska, *Zainteresowania czytelnicze mieszczan dolnośląskich*

byli także znani śląscy medycy m.in. J. Crato v. Krafftheim (1519–1585), W. Scholz (1552–1599) i P. Monavius (1551–1603)⁴.

Wiele księgozbiorów niestety uległo rozproszeniu, mechanicznemu zniszczeniu w następstwie licznych klęsk elementarnych w minionych stuleciach m.in. wskutek pożarów, powodzi czy nawet pospolitych kradzieży. Z bogatych zapewne, renesansowych bibliotek śląskich medyków zachowały się jedynie pojedyncze ich egzemplarze. Do naszych czasów niestety nie zachował się żaden kompletny rejestr po dawnych, niewątpliwie zasobnych, księgozbiorach śląskich lekarzy⁵. Z tego więc względu interesujący jest zachowany w Stadtarchiv w Görlitz rejestr księgozbioru, który kiedyś należał do Kaspra Schwenckfeldta⁶.

Kaspar Schwenckfeldt, według M. Meistera, kronikarza z Görlitz z pierwszej połowy XVII wieku, urodził się w Gryfowie Śląskim 14 sierpnia 1563 roku.

W wieku 16 lat opuścił rodzinne miasto i udał się do Lipska. Zapisał się na Wydział Filozoficzny miejscowej Akademii w semestrze jesienno-zimowym 1579/1580⁸. Po dwóch latach otrzymał tytuł bakałarza. Opuszczając rodzinne strony, zamierzał poświęcić się studiom lekarskim. Ze względu na małą popularność wśród scholarów lipskiej uczelni medycyny⁹, Schwenckfeldt postanowił udać się na jeden z Fakultetów Medycznych na terenie Francji¹⁰.

okresu renesansu „Acta Universitatis Vratislaviensis” Nr 564 Bibliotekarstwo, Wrocław 1982, s. 58, 68, 69, 71–72, 76).

⁴ W gronie śląskich bibliofilów znaleźli się: J. Crato, W. Scholz, P. Monavius (wrocławscy medycy), Andrzej Aurifaber (1512–1559), profesor medycyny na Uniwersytecie w Królewcu i Daniel Sennert, nadworny lekarz książąt saskich (obaj rodem z Wrocławia), Tobiasz Fischer (1559–1610), długoletni lekarz miejski w Świdnicy, Tobiasz Kober, lekarz ze Zgorzelca, autor wielu dzieł medycznych i kilku dramatów m.in. „Vratislaviae sive Budorgia, celebris Elysiorum metropolis”: Abraham Schwalbe, lekarz zgorzelecki, nadworny medyk książąt opolskich i raciborskich (K. Maleczyńska, *Zainteresowania czytelnicze*, op.cit. s. 43, 61, 63, 66).

⁵ K. Maleczyńska, *Zainteresowania czytelnicze*, op.cit. s. 63.

⁶ Stadtarchiv Görlitz sygn. Rep. I Nr 81. Bibliotheca des Ehrefesten Hochgelehrten undweitberümten Medici Casparis Schwenckfeldti Gryphomonatani Siles. Docto. weiland Phisici Ordinis der Königl. St. Görlitz.

⁷ M. Meister, *Annales Gorlicensis „Scriptores rerum Lusaticarum”*, t. I, ed. Ch.G. Hoffmann, Lipsiae 1719, s. 75.

⁸ G. Erler, *Die Jüngere Martikel der Universität Leipzig 1559–1809*, t. I. Leipzig 1909, s. 426.

⁹ Należy stwierdzić, iż ówczesne wydziały lekarskie były najsłabszą stroną niemieckich uniwersytetów. W lipskiej uczelni rzadko spotykało się więcej niż 4 studentów medycyny. Podobna sytuacja miała miejsce na uniwersytetach w Erfurcie, Kolonii i Rostocku. W Erfurcie w latach 1320–1520 promowano zaledwie 5 medyków na stopień doktora (K. Pollack, *Uczniowie Hippokratesa*, tłumaczenie z niemieckiego T. Dobrzański, Warszawa 1970, s. 218).

¹⁰ K. Schwenckfeldt, *Thesaurus pharmaceuticus*, Bazylea 1587, przedmowa (brak paginacji).

Jednak z uwagi na duże koszty związane ze studiami lekarskimi ostatecznie zdecydował się na podjęcie praktyki u lekarza miejskiego w Kolomarze, Jakuba Weckera (1528–1586)¹¹. Tam zaś prócz środków potrzebnych do życia zdobył duży zasób wiedzy z zakresu farmakologii.

Z początkiem 1585 roku Schwenckfeldt wyruszył do Francji. Plany jego pokrzyżowała długotrwała i wyczerpująca organizm febra, na którą zapadł w Genewie. Zwrócił się wówczas o pomoc do Kaspra Bauchina, sławnego bazylejskiego botanika i profesora anatomii, który w owym czasie piastował stanowisko dziekana Wydziału Medycznego Uniwersytetu Bazylejskiego¹². Dzięki opiece lekarskiej i wsparciu finansowemu Bauhina Schwenckfeldt mógł wreszcie podjąć studia farmakologiczne na Wydziale Medycznym Uniwersytetu Bazylejskiego w semestrze jesienno-zimowym 1586/1587¹³.

Pod kierunkiem Bauhina napisał swą dysertację doktorską zatytułowaną „*Thesaurus pharmaceuticus medicamentorum omnium fere facultatae et preparationes continens ex probatissimis auctoribus collecta*”¹⁴.

31 maja 1587 roku powrócił do Gryfowa Śląskiego. Wkrótce dwudziestoczteroletni absolwent sławnej bazylejskiej uczelni zaczął w praktyce wykorzystywać zdobytą wiedzę farmakologiczną. Niebawem też zyskał w rodzinnym mieście opinię dobrego medyka, co potwierdza przekaz kronikarski: „a w sztuce lekarskiej odnosił sukcesy w rodzinnym mieście w ciągu sześciu lat, od czasu kiedy został powołany na stanowisko lekarza miejskiego do Jeleniej Góry przez tamtejszą radę miejską 1593 roku”¹⁵. Rozległa wiedza medyczna Schwenckfeldta i znaczące osiągnięcia zawodowe, skłoniły przypuszczalnie władze miejskie Gryfowa Śląskiego, do powierzenia mu w 1589 roku¹⁶ stanowiska pierwszego w dziejach miasta

¹¹ *Biographische Lexicon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker*, t. V, Berlin 1962, s. 873; F. Cohn, *Caspar Schwenckfeldt, Lebensbilder schlesischen Aerzte aus den letzten vier Jahrhunderten*, Breslau 1889, s. 30.

¹² K. Schwenckfeldt, *Thesaurus pharmaceuticus*, op.cit. przedmowa.

¹³ H.G. Wackernagel, *Die Martikel der Universität Base*, t. II, Basel 1956, s. 310.

¹⁴ A. Haller, *Bibliotheca botanica*, t. I. Tinguri 1771, s. 294; J.J. Földner, *Bibliographia Silesiaca*, t. I. Breslau 1721, s. 34; J.G. Thomas, *Handbuch Literaturgeschichte von Schlesien*, Hirschberg 1824, s. 101.

¹⁵ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, oddział rękopisów sygn. Mil. II. 283 *Chronica Gorlicensis anonymi ab initio usque anno 1640*, s. 225; Archiwum Państwowe w Jeleniej Górze, sygn. 2890 M.D. Zeller, *Hirschbergischen Merkwürdigkeiten, fünften darinnen von Hirschbergischen Stadt Phisicum gefandelt 1720*, s. 4.

¹⁶ J.G. Luge, *Chronik der Stadt Steiffenberg in Schlesien, Greiffberg 1861*, s. 17; A. Schreiber, *Schwenckfeldt und seine Vaterstadt Greiffenberg „Schelien“* Nr 47, 1955.

lekarza miejskiego. W roku 1591 zaproponowano mu objęcie podobnego stanowiska w Jeleniej Górze. Przeniósł się na stałe do Jeleniej Góry z całą rodziną dopiero w 1593 r.¹⁷

Schwenckfeldt był jednym z wielu szesnastowiecznych, śląskich lekarzy, którzy rozległą na ówczesne czasy wiedzę medyczną łączyli z zamiłowaniem do badań naukowych¹⁸. Najstarszy dziejopis Jeleniej Góry D. Zeller, określa Schwenckfeldta jako zamiłowanego badacza roślin, zwierząt i minerałów¹⁹. Po powrocie do rodzinnego miasta Schwenckfeldt kontynuował zapoczątkowane w okresie studiów bazylejskich wycieczki krajoznawczo-naukowe. Poruszał się po Pogórzu Izerskim i Górach Izerskich. Po przeniesieniu się do Jeleniej Góry trasy jego wędrowek poszerzyły się o Karkonosze, Kotlinę Jeleniogórską, Góry Kaczawskie, Rudawy Janowickie i Pogórze Kaczawskie. W ciągu 12 lat zbadał obszar liczący ok. 4.000 km², poczynając od Nysy Łużyckiej na zachodzie po Bramę Lubawską na wschodzie. Spenetrował też czeską stronę Karkonoszy, na odległość ok. 30 km, od Harrachowa po Zakler.

Owoce tych żmudnych i pracochłonnych badań była praca zatytułowana „*Stirpium et fossilium Silesiae catalogus*”²⁰. Ukazała się ona w lipskiej oficynie w 1600 roku. Opracowanie to składa się z trzech ksiąg. Dwie pierwsze dotyczą śląskiej flory, trzecia zajmuje się minerałami na Śląsku. Obie pierwsze księgi rejestrują łącznie 1449 roślin w tym 898 dziko rosnących. Jeśli dodamy 360 gatunków roślin o leczniczym zastosowaniu, zarejestrowanych przez Schwenckfeldta w „*Hirschbergischen warmen Bades*”, monografii uzdrowiska Cieplice Śląskie, to otrzymamy ogólną sumę 1809 gatunków śląskiej flory. Należy podkreślić, iż dzieło to było osiągnięciem na niespotykaną skalę w dziejach śląskiego piśmiennictwa botanicznego. Monografia ta plasuje się w rzędzie

¹⁷ M.D. Zeller, *Hirschbergischen Merkwürdigkeiten*, op. cit., s. 4.

¹⁸ Przykładem w tym zakresie mogli być: Wawrzyniec Scholz (1552–1599), długoletni lekarz miejski Wrocławia, założyciel pierwszego Ogrodu Botanicznego we Wrocławiu. Był autorem dzieła botanicznego zatytułowanego „*Catalog arborum fructicum ac plantarum tam indigenarum quam exoticarum horti medic*”, Breslau 1594. Ta niewielka drukowana praca znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, oddział rękopisów pod syg. 2177; Tobiasz Fischer (1559–1619), długoletni lekarz miejski w Swidnicy. Często towarzyszył Schwenckfeldtowi w jego wędrowkach naukowo-krajoznawczych po Sudetach Zachodnich (K. Schwenckfeldt, *Stirpium et fossilium Silesiae catalogus*, przedmowa).

¹⁹ M.D. Zeller, *Hirschbergischen Merkwürdigkeiten*, op. cit., s. 4.

²⁰ A. Haller, *Bibliotheca botanica*, t. I. Tiguri 1771, s. 394; Ch.G. Jöcher, *Allgemeine Gelehrte Lexicon*, t. 4. Leipzig 1751, s. 413; *Catalogue General des Livres imprimés de la Bibliothéque Nationale*, t. 168, Paris 1946, s. 774; J.H. Zedler, *Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, t. 36, Leipzig 1743, s. 186.

najwybitniejszych, ówczesnych opracowań tego typu w Europie. „*Stirpium et fossilium Silesiae catalogus*” było przez dwa stulecia podstawowym źródłem wiedzy o szacie roślinnej tego regionu²¹.

W trzy lata później Schwenckfeldt wydał kolejną swą pracę w oficynie Mikołaja Sartoriusza w Legnicy zatytułowaną „*Theriotropeum Silesiae*” – czyli „*Zwierzyniec Śląska*”²². Stanowiła ona ewenement w śląskim siedemnastowiecznym piśmiennictwie zoologicznym. Regionalna literatura na Śląsku nie odnotowała podobnego opracowania. Dzieło to było pierwszym opracowaniem tego typu w obszarze używania języka niemieckiego.

W roku 1605 z bliżej niezanych powodów, owdowiały od 1597 roku Schwenckfeldt przeniósł się z dziećmi na stałe do Görlitz²³. Objął podobne stanowisko, jakie piastował w Jeleniej Górze. W miejscowej oficynie wyszła kolejna jego praca nosząca tytuł „*Hirschbergischen warmen Bades in Schlesien unter dem Riesen Geburge gelegen*”²⁴. Jest to najstarsza monografia uzdrowiska Cieplice Śląskie. Zamieszczona w niej analiza cech fizycznych i chemicznych miejscowych wód mineralnych uważana jest za najwcześniejszą i najpełniejszą, jak na owe czasy ekspertyzę przydatności tamtejszych źródeł do celów leczniczych.

Wobec braku jakichkolwiek przekazów źródłowych trudno jest określić przyczynę jego śmierci. Zmarł 9 czerwca 1609 roku²⁵ w 46 roku życia. Został pochowany na jednym z miejscowych cmentarzy²⁶.

²¹ Th. Schube, *Zur Geschichte der Schlesischen Floren Erforschung bis zum Beginn siebzehnten Jahrhunderts* „Jahresbericht schlesisches Gesellschaft für vaterländische Cultur den Generalbericht über die Arbeiten und Veränderungen der Gesellschaft im Jahre 1890”, Breslau 1891, s. 5; H.G. Mattuschka, *Flora Silesiaca*, t. I., Leipzig 1776, t. II, Leipzig 1777, Wstęp (Phytologia magna); Ch. Runge, *Miscellanea litteraria de Vratislaviae* 1714, specimen III, s. 74–76.

²² Ch.G. Jöcher, *Allgemeine Gelehrte Lexicon*, t. 4. Leipig 1751, s. 413; *Catalogue General*, op.cit. t. 168, s. 774; J.H. Zedler, *Groses vollständiges*, op.cit. t. 36, s. 186.

²³ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, oddział rękopisów sygn. Akc. KN 577 Abraham Francelius, *Urbis Lusatae Super Gorliti*, s. 383.

²⁴ Ch.G. Jöcher, *Allgemeine Gelehrte Lexicon*, t. 4. s. 413; J.J. Földner, *Bibliographia Silesiaca*, op.cit. t. I s. 35; J.G. Thomas, *Handbuch literaturgeschichte*, op.cit. s. 170.

²⁵ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu oddział rękopisów sygn. Mil. IV 152 *Chronik von Görlitz de anno 1525 usque ad anno 1640*, s. 224^b; Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu oddział rękopisów sygn. 1947/55 *Görlitzische Chronik bis 1696*, s. 488/489.

²⁶ Cmentarz w Görlitz, na którym został pochowany Schwenckfeldt znajdował się przy kościele pw. NMP, w pobliżu stojącego obecnie domu handlowego „Centrum”. Cmentarz ten został całkowicie zniwelowany w latach trzydziestych ubiegłego stulecia (L. Teyerberd, *Alt Görlitz, einst und Jetzt*, Görlitz 1927, s. 40).

Bibliotheca

Des Chirurgen & Doctores
und Berathenden Medici
Casparis Schwencfeldi Gry
phimontani Silesi, Doct: Wey
land Physici Ordin: dex.
Königl. St. Moritz

Culpicijs

Dñn. Tutorum ac Heredum
sequenti ordine consignata à
S. Vuid. C. intra 17. et 24.
Septembr. Anno

1609.

Wspomniany rejestr jego księgozbioru został opatrzony inicjałami „S.W” z datą 17–24 września 1609 roku, czyli skopiowany i datowany wkrótce po śmierci Schwencfeldta.

Jest to spis odręczny, liczący 86 stron, odnotowujący zasoby biblioteczne Schwencfeldta. Rejestrator przy jego sporządzaniu kierował się głównie rozmiarami książek. Zostały one podzielone według: in folio, in quato, in octavo i in duodecimo. Do księgozbioru zostały włączone również prace Schwencfeldta „*Thesaurus pharmaceuticus*”, „*Stirpium et fossilium Silesiae catalogus*” i „*Theriotropheum Silesiae*”. Z niewiadomych powodów rejestrator nie zamieszcza monografii uzdrowiska cieplickiego „*Hirschbergischen warmen Bades*”.

Rejestrator odnotowuje także prace rękopiśmienne Schwencfelda. Są wśród nich manuskrypty z zakresu: anatomii, botaniki, farmakologii, geografii, matematyki, meteorologii i teologii.

Rejestr liczy 705 pozycji. Na łączną liczbę drukowanych dzieł, udało się ustalić 645 pełnych tytułów książek, co daje 91% ogółu zapisanych jednostek bibliograficznych. Na pozostałe niezidentyfikowane tytuły przypada 60 pozycji. Stanowi to 9% całości zasobu bibliotecznego.

Na niezidentyfikowaną część drukowanych pozycji księgozbioru składają się opracowania pozbawione haseł osobowych i pełnych tytułów, które czasami występują w formie streszczonej lub w formie bardzo zwięzłego opisu bibliograficznego. W większości wspomniane pozycje nie mają podstawowych danych bibliograficznych, takich jak: miejsce i rok wydania.

Większość książek ma łacińskie tytuły. Jest ich 577, co stanowi 86% księgozbioru. 119 książek posiada niemieckie tytuły, co daje 17,8% ogółu zapisanych pozycji. Księgozbiór rejestruje także 8 książek w języku greckim o tematyce medycznej i jedną w języku francuskim

W księgozbiorze jest reprezentowanych 60 liczących się na ówczesnym rynku księgarskim oficyn wydawniczych z terenu Francji, Niemczech, Szwajcarii i Włoch. Pojedyncze książki w księgozbiorze Schwenckfeldta pochodzą z oficyny edynburskiej i londyńskiej, ingolsztackiej, praskiej oraz legnickiej i wrocławskiej.

Najliczniej są reprezentowane wydania pochodzące z oficyn:

bazylejskiej – 116, frankfurckiej – 77 pozycji, lipską poligrafię reprezentuje 60 książek, 30 książek było tłoczonych w Wittemberdze. Pozostałe ośrodki wydawnicze są reprezentowane przez niewielką ilość dzieł. Charakterystyczną cechą zasobu bibliotecznego Schwenckfeldta jest brak jakichkolwiek książek pochodzących z oficyn z terenu Rzeczypospolitej szlacheckiej i krajów południowoeuropejskich,

Zawartości tematyczna księgozbioru Schwenckfeldta

Z pobieżnej analizy tytułów księgozbioru bibliotecznego wynika, że najliczniejsze w księgozbiorze są wydawnictwa medyczne. Na 705 pozycji aż 184 książki są o tematyce lekarskiej. Stanowi to 26% całości. 19 z nich to komentarze do dzieł sławnych antycznych lekarzy: Dioskuridesa, Galena i Hippokratesa. Ich autorami są: P.A. Matthioli (1500–1577) „*Opera, quae extant omnia hoc est commentarii in libros Pedaci Dioscoridis anazarbei de medica materia*”, włoski botanik, pionier w badaniu flory karkonoskiej i propagator dzieł najbardziej znanego antycznego farmakologa Pedaniusa Dioskuridesa; Valerius Cordus (1515–1544)

„*Annotationes in Pedaci Dioscoridis de medica materia*”, niemiecki lekarz, botanik, autor dzieł farmakologicznych opartych na wiedzy zaczerpniętej od Dioskuridesa; Johann Dantz „*Tabulae simplicium medicamentorum, quae apud Dioscoridem, Galenum et Plinium sunt*”; niemiecki lekarz, popularyzator wiedzy o lekach zawartych w dziełach Dioskuridesa i Pliniusza Starszego; Mikołaj Taurelius (1547–1606) „*Medicinae praedicationis methodus, hoc est recte brevis quae ratio coram praeterita, praeserita futuraque mortem, sanitatem quam ex Hippocratis, Galeni nonumentis aliorum*”, profesor Akademii Medycznej w Altdorf, inicjator stosowania metod leczenia według Galena i Hippokratesa. Wśród tych pozycji znajdują się również opracowania dotyczące terapeutycznych metod wrocławskiego lekarza Johanna Crato v Krafftheima. Schwenckfeldt był posiadaczem bardzo rzadkiego wydania paryskiego z 1529 roku czworoksiągu „*Tetrabilos*” Aetiusa z Amidy, greckiego lekarza z Aleksandrii z połowy VI wieku przed nar. Chrystusa, w edycji Coronariusza oraz „*De re medica*”, ośmioczęściowego dzieła Celsusa w wydaniu J. Rueliusa (1474–1537), przybocznego lekarza króla francuskiego Franciszka I.

Schwenckfeldta interesowały także dysertacje związane z różnymi dziedzinami wiedzy medycznej. W codziennej praktyce zawodowej zapewne korzystał z opracowań mających charakter podręczników. Potwierdzają to tytuły w jego księgozbiorze: „*Syntaxes medicinae*”; „*Practica medicina*”. Zbiór ten uzupełniają podręczne opracowania typu „*Artzneybuch für die Armen*” i „*Buchlin für die Kranken*”. W praktyce medycznej służyły także następujące pozycje księgozbioru „*De curatione morbi*”; „*De morborum internorum curatione de diagnoscedis morbis*”; „*De consultationibus medicorum, therapeuticae, observationum et curationum*”. Grupa ta liczy 20 pozycji.

Dużą część medycznego zasobu bibliotecznego stanowią pozycje farmakologiczne. Jest ich 18. Ich autorami są m.in. Jodocus Willich (1501–1552), profesor Akademii Medycznej Uniwersytetu we Frankfurcie nad Odrą. Johann Ewich (1525–1588), niemiecki epidemiolog z Bremy; J. Sarazini (1547–1598) „*Commentarius de peste*”, profesor medycyny z Genewy; Hieronimus Mercurialis (1530–1606) „*De pestilentia lectiones habitae Patavi a 1573, in quibus de peste in universum praesertim vere de Veneta et Patavina*”, nadworny lekarz papieża Piusa IV, autor wielu opracowań z zakresu epidemiologii, medycyny praktycznej, wyśmienity interpretator dzieł Galena oraz Vittore Trincavelli (1496–1568) „*De usu et compositione medicamentorum libri duo*”, profesor medycyny z Werony, komentator dzieł Hippokratesa. Zespół ten

uzupełniają wydawnictwa z zakresu dietetyki Elbuchasema Elementara ibn Botlara, lekarza arabskiego z IX wieku, autora znanego i popularnego w średniowieczu traktatu „*De medicinarium compositarum gradibus investigandis libellus*”, podręcznik żywienia „*Neu köstliches und nützliches Koch Buch, vermehret und frantzösische Manier angordnet*” Anny Weckerin, żony Jakuba Weckera; *De cibaria libri XXXIII, omnium ciborum genera* Johanna Bryueria; „*Neu Speisebüchlein*” Bartłomieja Hübnera oraz rejestr leków (farmakopea) z 1565 roku.

Dział chirurgii liczy 10 pozycji. Są wśród nich „*Chirurgia magna*” Guy Chauliac’a (1300–1370), lekarza nadwornego papieży Klemensa V, Innocentego VI, Urbana VI w edycji Laurenta Jouberta (1529–1582), kanclerza Akademii Medycznej w Montpellier. Schwenckfeldt był również w posiadaniu dzieła „*Chirurgia magna*” Filipa Theophrasta znanego pod zlatynizowanym nazwiskiem Paracelsus. Miał także „*Institutiones chirurgicae quibus universa menedi ratio ostenditur*” Johanna Jesseniusa, Ślązaka rodem z Wrocławia, w wydaniu lipskim i wittenberskim. Na półce bibliotecnej Schwenckfeldta znajdowały się dzieła „ojca chirurgii francuskiej” Ambrożego Paré oraz dwóch mniej znanych jego rodaków: A. Chaumet’a i J. Tagault’a.

Podstawowym źródłem wiadomości z anatomii było dla Schwenckfeldta dzieło „*De humani corporis fabrica*” A. Vesaliusza (1514–1564). Posiadał dwa wydania tego dzieła, pierwsze w edycji bazylejskiej z 1543, drugie lyońskiej z 1552 roku. Z dzieł sławnych włoskich anatomów miał także „*Observationes anatomicae*” Gabriela Faloppio (1490–1563), profesora anatomii z Ferrary i Padwy; Berengario de Capri (1470–1530), ucznia Vesaliusza, znanego z odkrycia krążenia płucnego oraz Amusco Juana Valverde, hiszpańskiego popularyzatora prac Vesaliusza. W księgozbiórze znajdują się także prace z anatomii Kaspra Bauhina i Feliksa Platara, profesorów Wydziału Medycznego Uniwersytetu Bazylejskiego z okresu studiów Schwenckfeldta na tej uczelni.

Z opracowań dotyczących leczenia chorych przy pomocy wód mineralnych znajduje się w księgozbiórze 9 pozycji. Są wśród nich monografie uzdrowisk Miśni, Moraw oraz pięć dysertacji o wpływie wód leczniczych na proces rehabilitacji.

Idąc zapewne z duchem czasu Schwenckfeldt interesował się magią i okultyzmem. Zespół ten liczy 10 książek. Znajdują się wśród nich prace „*De spectris, lemuriibus et magnis atque insolitis fragoribus varisque praesagitionibus quae plerumque obitum hominum magnas clades muntiorisque imperiorum praecedunt liber unus*” Ludwiga Lavatera (1527–1586), niemieckiego ewangelickie-

go teologa; „*Tractatus de magis veneficis deque his recte cognoscendis et puniendis*” niemieckiego prawnika J. Godelmana (1559–1611). Opracowanie niderlandzkiego farmakologa B. Rossensa (1525–1597), omawiające wiadomości z zakresu magii, zawarte w dziełach Hippokratesa i Pliniusza Starszego. Tajemnice natury ludzkiej i podstawowe wiadomości o ludzkiej fizjonomii prezentują prace: L. Lewiniusa i G. Porty. Dział ten zamykają dysertacje na temat kamienia filozoficznego autorstwa A. Libaniusa i R. Mayo.

Schwenckfeldt jako gorliwy ewangelik nabywał wszelkie nowości z zakresu reformacji. Księgozbiór rejestruje ich aż 117 pozycji. Dział ten jest, po wydawnictwach medycznych, najliczniejszym w księgozbiornie. Stanowi przeszło 16.9% całości zbioru. Są to opracowania dotyczące dziejów reformacji w Anglii, Francji, Niemczech i Szwajcarii. Poważną ich część stanowią komentarze do Starego i Nowego Testamentu, komentarze do Psalmów. W zespole tym można spotkać także zbiory okolicznościowych kazań z okazji Adwentu czy Wielkiego Postu. Znajdują się wśród nich również pisma polemiczne czołowych przedstawicieli ruchu reformacyjnego oraz dzieła będące nowymi interpretacjami zasad katechizmowych. Autorami tych ostatnich są: J. Kalwin, F. Melancton, J. Spinei, ruchliwy francuski hugonota z la Rochelle, W. Perkins a także sam Kaspar Schwenckfeldt (1540–1561), jeden ze śląskich czołowych zwolenników reformacji oraz wielu jemu współczesnych, wybitnych teologów z Görlitz i Górnych Łużyc.

W księgozbiornie znajdowały się poza tym prace znanych filozofów; popularne w okresie odrodzenia opracowanie G. Reisha „*Margarita philosophia*” i komentarze do ośmiu ksiąg fizyki Arystotelesa w edycji Mikołaja Selneckera (1552–1592); wyciągi z czternastu dzieł metafizycznych i ośmiu ksiąg o przyrodzie Arystotelesa w edycji Krzysztofa Javelli; „*Magna moralia*” Pióra S. Heilanda; 23 oracje M. Mureta (1520–1587), profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego w czasach panowania Stefana Batorego, do pięciu ksiąg „*Etyki nikomachejskiej*” Arystotelesa. W skład tego zespołu wchodzi ponadto komentarze do etyki Arystotelesa i Ksenofonta oraz streszczenia dzieł filozoficznych greckich filozofów pióra G. Lieblera (1524–1566). Całość tego zespołu zamykają dzieła Arystotelesa i Platona w greckim i łacińskim opracowaniu M. Ficino (1433–1499), jednego z twórców Akademii Platńskiej we Florencji.

Poważną grupę w księgozbiornie stanowią dzieła filologiczne. Można wśród nich spotkać bazylejskie wydanie greckiej gramatyki J. Caesara z roku 1542 oraz wszystkie części gramatyki

greckiej w ujęciu Priscina, w interpretacji niemieckiego filologa J. Possela. Typu podręcznikowego jest praca A. Gauci, omawiająca zarys składni i fleksji języka francuskiego. Flexsji języka greckiego są poświęcone podręczniki H. Clenarda i W. Erytheri (1521–1576). Wśród słowników obcojęzycznych Schwenckfeldt dysponował „*Dictionarium septem linquarium*” A. Calepiniego. W księgozbiorze znajdowały się też następujące dzieła Erazma z Rotterdamu: „*Adagia*”; „*Apophtegmata*” i „*De conscribensis epistolis*”.

Z literatury starohelleńskiej spis zawiera: „*Moralia*” Plutarcha w opracowaniu W. Xylandera (1532–1576); bazylejskie wydanie życiorów sławnych Greków i Rzymian Plutarcha z 1535 roku; grecko-łacińska wersja dzieła Homera pióra H. Giphaniego z 1572 roku i komentarze do dzieł starohelleńskiego oratora Izokratesa, autorstwa H. Wolfa. Wśród wymienionych pozycji znajdują się także zbiory poezji Foklidesa, Pitagorasa i Teognisa.

Literaturę starorzyską w księgozbiorze reprezentują komentarze do przemówień Cyserona w ujęciu G. Secundusa, Freigi; Sturma, Wolfa, komentarze do „*De bello Jugurthino*” C. Salustiusa; paryska edycja „*Historiarum naturae libri XXXVI*” w opracowaniu P. Bellocirusa z 1532 roku; sześć komedii Terencjusza, według M. Bergiusa oraz dzieła historyczne Juliusza Cesara „*De bello Gallicae*” i „*De bello civilli Pompeiano*” w ujęciu H. Glarenusa.

W bibliotece Schwenckfeldta były poza tym trzy tomy retoryki renesansowych filologów: F. Melenachtona praca o prawidłowym posługiwaniu się łaciną przy pisaniu utworów literackich włoskiego kardynała H. Castalesiego; leksykony oraz słownik biograficzny o starofrancuskich poetach w wydaniu G. Pictora. Filologiczną część księgozbioru uzupełniały łacińskie i francuskie wydania Biblii, konkordacje do niej oraz niemieckie komentarze do Starego i Nowego Testamentu.

Licznym zespołem w zasobie bibliotecznym Schwenckfeldta są książki o tematyce historycznej. Składają się na nie kroniki H.J. Carione „*Von anfang der Welt bis auff Keiser Carolum den Fünften*” z 1589 roku w edycji K. Peucera; „*Chronicarum Saxoniae et vicinarum aliquod gentium ab anno Christi 1500 usque 1593*” autorstwa D. Chytraeusa (1530–1600). Wśród prac historycznych są także dzieje Anglii, Irlandii i Szkocji w redakcji W. Cambolena (1551–1623); historia republiki helweckiej, autorstwa J. Simlera (1540–1576); dzieło o czasach panowania Henryka IV, króla francuskiego, redakcji mnicha portugalskiego J. Texeiry i opis czynów Aleksandra Wielkiego w ujęciu Q. Curtiusa. Dzieje Turcji Ottomańskiej w opracowaniu M. Cruciusa i Leunclaviusa oraz prace U. Fogliety z tego zakresu. Prace historyczne uzupeł-

nia szkic biograficzny książąt brandenburskich, Hesji i Saksonii W. Peckensteina oraz monografia ośrodka górniczego w Złatych Horach w redakcji J. Mathesiusa (1504–1565).

Spośród dzieł śląskich historyków Schwenckfeldt posiadał żywoty sławnych pisarzy angielskich, francuskich, niemieckich, włoskich i węgierskich M. Reussnera. Z poloników, znakomity uczyony miał kronikę Marcina Kromera „*Polonia, sive de situ populis, moribus, magistrantibus et republicae regni Polonici libri duo*” i „*Stephani Regis Polonia bis in Tatariam legati, Tatariae descriptio cum tab. geographicae*” z roku 1595 pióra Marcina Broniowskiego. Obok wymienionych dzieł historiograficznych w dziale tym znajdują się: niemieckie tłumaczenie dziejów wielkiego Księstwa Moskiewskiego Zygmunta Herbersteina w edycji H. Pantaleona oraz biografia cara Iwana Groźnego autorstwa H. Retelsa, teologa ewangelickiego z Görlitz. Śląskie kronikarstwo w księgozbiornie reprezentowane jest jedynie przez dzieje Śląska w opracowaniu Joachima Cureusa.

Tematyka geograficzna w księgozbiornie liczy 22 pozycje. Składają się na nie: „*Cosmographia Beschreibung aller Lender*” Sebastiana Münstera; „*Thesaurus geographicus recognitus et auctus in quo omnium totius terrae regionum*” A. Orteliusa; kompendium wiedzy geograficznej o świecie A. Quandta; relacje z podróży żeglarzy holenderskich po morzach świata. Trzytomowe dzieło „*Res Brasilianorum*” włoskiego podróżnika Hieronima Benzo. Schwenckfeldt dzieło to miał w wersji niemieckiej „*Historie von neuen Welt und indianischen Königreich*” w redakcji M. Hönigera.

Zespół botaniczny liczy 28 pozycji. Są wśród nich książki typu „*De re rustica*” w wydaniu weneckim z 1533 roku; M. Catona, I. Colmelli, R. Paladiusa i M. Varrona, starorzymskich pisarzy; dwie prace z zakresu agrotechniki, francuskiego botanika J. Lieblauta. W rejestrze dzieł botanicznych są odnotowane dwie pozycje Pedaniusa Dioskuridesa w opracowaniu A. Matthiolego; „*Aromaticum et simplicium medicamentorum apud Indos nascentium historiae*”, autorstwa C. Clusiego z 1567 roku oraz monografia flory austriackiej i węgierskiej tegoż autora.

Prace kodyfikujące florę Austrii, Francji, Niemiec, Szwajcarii, Węgier i Włoch były reprezentowane przez czołowych renesansowych botaników europejskich.

Dość skromnie w księgozbiornie prezentują się prace z dziedziny fauny. Jest ich zaledwie 10. Składają się na nie dzieła U. Aldrovandiego (1522–1605) o ptakach, ornitologii i opracowania typu encyklopedycznego oraz praca opisująca budowę antomicz-

na zwierząt w redakcji R. Heusslina. Schwenckfeldt posiadał także dwie cenne pozycje na temat fauny biblijnej „*Biblisches Thierbuch*” i „*Vogelbuch*” Heinricha Freya (1549–1599), pastora ewangelickiego z Schweinfurtu oraz „*Theriotrophum Silesiae*”.

Pozycje o tematyce geologicznej w księgozbiorze liczą 8 książek. Zaliczają się do nich: bazylejskie wydanie pracy G. Agricoli „*De re metallica libri XII*” z zakresu górnictwa odkrywkowego, niewielka rozprawa o kamieniach, skałach i metalach K. Enzelta (1517–1583).

Schwenckfeldt dysponował trzema pozycjami z dziedziny matematyki. Wśród autorów tych prac byli dwaj niemieccy matematycy: M. Steimetz i K. Dasypodius oraz polski jezuita Benedykt Herberst, twórca opracowania „*Aritmetica linearia*”.

Dział astronomii liczy 10 pozycji. Są wśród nich opracowania znanych włoskich astronomów: G. Frisiusa, F. Giuntiniego i Piccolominiego, drukarza z Siedmiogrodu J. Honterusa oraz dwóch astrologów niderlandzkich: H. Rantzau'a i K. Wytflieta i niemieckiego astrologa M. Winklera.

Księgozbiór Schwenckfeldta w świetle śląskich renesansowych zbiorów bibliotecznych

Pewne wyobrazenie o liczebności księgozbiorów mieszczaństwa śląskiego, głównie wrocławskiego, daje inwentarz biblioteczny Serwacego Reichla, prezesa Sądu Krajowego. Liczył on ok. 3000 pozycji²⁷. Największym jednak zbieraczem wśród śląskich patrycjuszów był Tomasz Rediger²⁸, właściciel biblioteki szacowanej na około 6000 książek.

Śląskie księgozbiory patrycjuszowskie i elit intelektualnych były oczywiście zróżnicowane pod względem liczbowym i tematycznym. Wiodącą w nim grupę stanowiły wydawnictwa o treści religijnej. Szacowano je na 30% ogólnej literatury zgromadzonych ksiąg. Były wśród nich lyońskie, paryskie i wittenberskie edycje Biblii, traktaty teologiczne z zakresu Starego i Nowego Testamentu, komentarze do Psalmów, poszczególnych Ewangelii, nowe ujęcia prawd katechizmowych, cykle okolicznościowych kazań z okazji różnych świąt kościelnych w okresie roku liturgicznego, autorstwa wybitnych ewangelickich i kalwińskich teologów m.in. F. Melanchtona i T. Beze²⁹.

²⁷ K. Maleczyńska, *Zainteresowania czytelnicze*, op.cit. s. 6.

²⁸ tamże, s. 36.

²⁹ tamże, s. 37.

Dzieła filologiczne stanowiły najliczniejszą po wydawnictwach reformacyjnych grupę śląskich, renesansowych zbiorów. Szacuje się je na 28%. Składały się na nie opracowania sławnych filologów w zakresie literatury antycznej. Sporą grupę obejmowały podręczniki i słowniki języka łacińskiego. Zainteresowanie greką było minimalne, jeszcze mniejsze hebraistyka³⁰.

Piśmiennictwo prawnicze w ówczesnych śląskich księgozbiorach było dość mizernie reprezentowane. Oceniano je na około 11%. Zdarzały się jednak wyjątki, np. księgozbiór Pawła Fibinga, rajcy miejskiego ze Świdnicy z drugiej połowy XVI wieku, w którym książki prawnicze stanowiły aż 70% całego zasobu bibliotecznego.

Literatura medyczna stanowiła szacunkowo 7% ogółu śląskich księgozbiorów. Spotkać można tu głównie komentarze znanych renesansowych sław medycznych do dzieł: Hippokratesa, Aleksandra z Tralles i bardzo poczytnego w okresie średniowiecza i doby odrodzenia, arabskiego lekarza Awicenny³¹.

Minimalne zainteresowanie miała tematyka historyczna (ok. 4%), filozoficzna (ok. 3%) i aktualna literatura polityczna (ok. 4,9%).

Opracowania z dziedzin: polityki, rolnictwa, astronomii, matematyki, fizyki, geografii, sztuki wojennej, metalurgii wahały się od 0.2 do 2.5% ogółu zasobów książkowych³².

Na tym tle Schwenckfeldta można zaliczyć do czołowych bibliofilów śląskich doby odrodzenia. Biblioteka jego różniła się od innych ówczesnych księgozbiorów bogatą zawartością ksiąg naukowo-specjalistycznych, stanowiących warsztat uczonego. Była też bogatym zbiorem ksiąg z wielu innych dziedzin wskazujących na wszechstronność zainteresowań badacza i potwierdzających jego postawę człowieka renesansu.

³⁰ tamże, s. 37.

³¹ tamże, s. 38.

³² tamże, s. 38.

Adolf Andrejew

The Book Collection of a Silesian Physician of Renaissance

The paper is devoted to presentation of 705 – volume collection of books being the property of an outstanding Silesian scientist from the Renaissance – Kasper Schwenckfeldt (1563–1609). The author discusses particular parts of the book collection, consisting of medical publication, items from the field of magic, occultism, works connected with Reformation Movement, elaboration from Old-Greek and Latin philosophy, books considering the history of some European countries, reports from journeys and geographical descriptions of the world.

Adolf Andrejew

Büchersammlung eines schlesischen Arztes aus der Renaissance

Der Artikel ist der Besprechung der aus 705 Posten bestehenden Büchersammlung eines hervorragenden schlesischen Gelehrten der Renaissance nämlich Kaspar Schwenckfeldt (1563–1609) gewidmet. Der Autor behandelt die einzelnen Teile der Büchersammlung, worauf sich die medizinischen Veröffentlichungen, Posten aus dem Bereich der Zauberkunst und des Okkultismus zusammensetzen als auch die Werke aus dem Themenkreis der Reformation, Bearbeitungen aus dem Bereich der altgriechischen und lateinischen Philologie, Bücher betreffs des Geschichte mancher europäischen Staaten, Reiseberichte und geographische Schilderungen der Welt.